

Др Андреј Борисович Едемски,
виши научни сарадник

УДК: 327(497.1:47)“1954“

Институт славистике Руске академије наука
Москва, Руска Федерација
and-edem@yandex.com

МА Момир Н. Нинковић, докторанд
Филозофски факултет, Универзитет у Београду
Београд, Република Србија
momirnininkovic22@gmail.com

примљено: 17. октобар 2019.

прихваћено: 13. новембар 2019.

Обнављање културне сарадње Југославије и Совјетског Савеза 1954. године

АПСТРАКТУМ: У чланку је разматран процес обнове културних веза између Југославије и Совјетског Савеза у току 1954. Приказани су совјетски интерес за обнављањем сарадње и југословенски став према том питању, начин на који су ове теме третиране у разговорима дипломата и аналитичким материјалима обе стране у току године, као и преговори о купопродаји филмова и учешће југословенских делегата на Другом свесавезном конгресу совјетских књижевника. Рад је заснован на необјављеним документима архива у Републици Србији и Руској Федерацији, објављеним документима и стручној историографској литератури.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Југославија, Совјетски Савез, 1954, нормализација, култура, филм, књижевност, Други свесавезни конгрес совјетских писаца, Добрица Ћосић

За разлику од политичких односа Федеративне Народне Републике Југославије (ФНРЈ, Југославија) и Савеза Совјетских Социјалистичких Република (СССР, Совјетски Савез) у току 1954. који су у историографији добро покривени, осталим видовима сарадње две државе пажња је поклањана углавном успутно, у склопу обраде политичких тема.¹ Једна од таквих, у ис-

---

1 О нормализацији југословенско-совјетских односа 1954. године опширније: Ljubodrag Dimić, „Jugoslovensko-sovjetski odnosi u 1954. godini (hronologija događaja)“, u: *Balkan posle Drugog svetskog rata. Zbornik radova sa naučnog skupa*, odg. ur. Petar Kačavenda, Beograd 1996, 155–165; Jan Pelikán, *Jugoslávie a východní blok 1953–1958*, Praha 2001,

траживањима запостављених, компоненти односа ФНРЈ и СССР-а јесте културна сарадња.² Као и у претходном и каснијем периоду, културне везе две државе су у току 1954. биле тесне и условљене политичким односима. Ако се послужимо речима југословенских дипломата из 1955. године, у процесу нормализације односа ФНРЈ и СССР-а културна сарадња је зависила „у првом реду од степена развика осталих међусобних односа“ и представљала је „саставни део нормализације односа“.³ Осим општег политичког контекста, за разумевање процеса обнављања културних веза две државе треба имати у виду још две ствари – интерес совјетске стране за обнављањем односа у области културе и југословенски став према том питању. У току 1954. совјетски интерес за обнову културне сарадње се пре свега састојао у пропагандној делатности, односно „популарисању СССР-а у југословенским масама“.⁴

На такав приступ совјетске стране југословенске власти су заузимале опрезан, суздржан став. Набрајајући низ области у којима је постојала могућност „обостраног повезивања“ ФНРЈ и СССР-а – „изложбе, књижаре, коришћење совјетског дома у Београду, Амбасаде у Москви, размена научне литературе и научних делегација, спортска размена, позоришно-балетске и музичке групе и ансамбли, филм, економски односи“ – Д. Видић је почетком 1954. сматрао да се „можемо залагати за реципроцитете само на најужој скали и да нам нигде осим размене научне литературе, фудбалских тимова и шаховских мајстора на турнирима који се код нас организују као међународни, не одговара преузимање иницијативе, осим можда још наше изложбе у Москви на реципрочној основи“.⁵ Југословени су били свесни да на пољу културне сарадње СССР „под условима пуног реципроцитета“ добија знатно више „због већих материјалних услова и другог“. Због тога су сматрали да је у даљој нормализацији односа могуће, али да треба „уздржљиво“ ићи на обнављање веза у области културе, „водећи рачуна да се при томе онемогући пропагандна активност у нашој земљи коју би СССР искористио да колико-толико поврати свој утицај“.⁶

88–159; Андрей Борисович Едемский, *От конфликта к нормализации. Советско-югославские отношения в 1953–1956 годах*, Москва 2008, 181–351.

- 2 Више пажње овом питању посвећено је у: А. В. Edemski, М. N. Ninković, „’Misija dobre volje’. Dobrica Ćosić na Drugom svesaveznom kongresu sovjetskih književnika (15–26. decembar 1954)“, *Istorija 20. veka*, 2/2019, 195–216.
- 3 Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Србије (ДА МСП), Политичка архива (ПА), 1955, ф. 64, дос. 8, 18864, Могућности и услови даље сарадње; Исто, ф. 65, дос. 6, 41046, Богдан Осолник – ДСИП-у, 20. 1. 1955.
- 4 Исто, 1954, ф. 70, дос. 2, 17507, Информација за мај 1954.
- 5 Исто, ф. 85, дос. 3, 4709, Основне тезе о унутрашњој и спољној политици СССР-а, Д. Видић, јануар 1954.
- 6 Исто, ф. 86, дос. 17, 18083, Политика СССР у 1953. години и могућност њеног кретања

Током настојања да се после смрти Ј. В. Стаљина постепено поправљају односи, у току готово целе 1953. обнављање културне сарадње није се налазило у фокусу југословенских и совјетских дипломата. Током 1954. совјетска страна је преко два канала у ФНРЈ деловала у правцу обнове културних веза. Први је била Амбасада и совјетске дипломате на челу са амбасадором Василијем Алексејевичем Ваљковым, а други Дом совјетске културе (ДСК) на чијем челу се налазио представник Свесавезног друштва за културне везе са иностранством (ВОКС)⁷ у Београду А. Грецки. Амбасадор Ваљков је 1. фебруара 1954. обавестио Москву да је у разговору вођеном са високим службеником Државног секретаријата за иностране послове (ДСИП) А. Милатовићем било речи о недовољно развијеним контактима између две државе, у вези са чим је поменута могућност развоја културних веза. Амбасадор је јављао и да у планираном сусрету са државним подсекретаром за иностране послове Алешом Беблером намерава да поново покрене питање обнове културних веза. Ова иницијатива В. Ваљкова, заједно са његовим предлозима о покретању питања обнављања економске сарадње, разматрана је током фебруара у Москви. У припремљеном пројекту одлуке (рус. постановления) Централног комитета (ЦК) Комунистичке партије Совјетског Савеза (КПСС) „о односу према Југославији“ од 25. фебруара било је, између осталог, предложено да се „по линији совјетских друштвених и културних организација предузму мере за обнављање размене друштвених и културних делегација, уметничких и спортских колектива, по пласирању совјетских филмова и обнављању других облика културних веза“. Међутим, због окупираности Никите Сергејевича Хрушчова унутрашњим питањима и отпора који је у совјетском руковођству постојао према нормализацији односа са ФНРЈ – совјетска страна је у том тренутку одустала од доношења далекосежнијих одлука о политици према Југославији.⁸

ДСК је, као што смо поменули, представљао други правац деловања. Још крајем 1953. А. Грецки је настојао да активира његову делатност. На пројекције нових совјетских филмова који су почели да се приказују, позивао је и југословенске „културне раднике“ – „позоришне и филмске глумце, оперске певаче, балерине, писце, режисере, новинаре и сл.“ Прво је 17. децембра 1953. приказан филм *Садко*, а месец дана касније, 18. јануара 1954, филм *Арена смелих*. На приказивању филмова било је у оба наврата око 70 културних посленика Југославије. Уочавајући појачану активност ДСК, ДСИП је већ средином јануара послао инструкцију југословенским дипломатама у Москви да и они треба да појачају сличну активност и да „успоставе контакте

у 1954. год.

7 Всесоюзное общество культурной связи с заграницей.

8 Опширније: А. Б. Едемский, *н. д.*, 195–208.

са ширим кругом људи“, попут „директора Библиотеке Лењина“, директора различитих музеја, као и са „фискултурним, културним и сличним установама“. Осим тога, ДСИП је у јануару решио да прекине са слањем позивница за пројекције совјетских филмова, које је ДСК преко Протокола Министарства упућивао југословенским грађанима, јер је таква пракса „само њима користила, обзиром да је наш ауторитет – као посредника – утицао на одзив“.⁹

О утисцима из контаката са културним посленицима ФНРЈ, Грци је 15. фебруара реферисао руководству ВОКС-а. Детаљније се задржао на разговору са саветником Комисије за културне везе са иностранством Николајевићем, који је саопштио да „међу културним радницима Југославије безусловно постоји велики интерес за совјетску културу“. Николајевић је навео да „културне везе између Југославије и СССР-а треба развијати“, додајући да иницијатива треба да буде на совјетској страни, „јер је СССР својевремено прекинуо те везе“. Као практичан корак у правцу обнове односа Николајевић је сматрао да би „за почетак било добро“ да совјетски амбасадор поразговара са председником Комисије за културне везе са иностранством Марком Ристићем. Грци је скретао пажњу надређених и на то да су генерални секретар Савеза композитора Југославије Вукдраговић и секретар Удружења композитора Србије Чолић изјавили да би „не само они лично, већ сви музички делатници Југославије, као и други културни радници, били ради могућности да разговарају са музичким делатницима СССР, да слушају совјетску музику, гледају совјетске филмове и т. д.“ Известио је и о сусрету са генералним секретаром Савеза књижевника Југославије (СКЊЈ) Александром Вучом, који је „изразио жаљење што су силом политичких односа између Југославије и СССР-а, писци Југославије лишени могућности да прате совјетску књижевност“. Вучо је назвао „ненормалним“ стање „када су две словенске књижевности изоловане једна од друге“, и говорећи о културним контактима две земље нагласио да „стање сада треба да се измени, али све то треба да иде постепено“.¹⁰

У марту 1954. настављала се видна активност ДСК, али осим тога није било значајнијих дешавања. Совјетско незадовољство дотадашњим пасивним држањем Југословена на том плану (али и у осталим видовима сарадње), испољило се крајем месеца у разговору који су у Москви водиле југословен-

9 Российский государственный архив новейшей истории (РГАНИ), Ф. 5 (Аппарат ЦК КПСС), Оп. 28, Д. 239, Л. 9, Уполномоченный ВОКС в Югославии А. Грецкий, Председателю Правления ВОКС Денисову А. И., 15. 2. 1954; *Југословенско-совјетски односи 1945–1956. Зборник докумената*, приредили: Љ. Димић, М. Милошевић, Ђ. Борзан, И. В. Бухаркин, Л. В. Внукова, Ј. А. Зеленко, М. К. Кравченко и В. А. Сољански, Београд 2010, док. 283, 286, стр. 643–644, 649.

10 РГАНИ, Ф. 5, Оп. 28, Д. 239, Л. 8–9, Уполномоченный ВОКС в Югославии А. Грецкий – Председателю Правления ВОКС Денисову А. И., 15. 2. 1954.

ске и совјетске дипломате на челу са амбасадорима Видићем и Ваљковом. У разговору, протканом међусобним оптужбама, по жучним ставовима су предњачиле совјетске дипломате које су истицале да Југословени „не показују жељу за унапређењем односа“. Потенцирано је да је СССР „учинио са своје стране доста“ и да је ред на Југословене да покажу иницијативу. Совјетске дипломате су питале зашто се не приступа културној размени, додајући: „На кога чекамо“? Ваљков је изјављивао да су културне везе – „размена филмова, уметника и сл.“ – „пожељне“. „Нисмо одбили, али смо узгред питали како би они гледали на отварање југословенске изложбе у улици Горкога за сличну њихову изложбу у Београду. Рекли су да би се о томе можда могло говорити, у оквиру општих културних односа“ – сумирао је даљи ток разговора Видић. Крајем марта су и у ДСИП-у и у Амбасади у Москви били сагласни да ће „Руси ићи на ширу економску, културну [истакли аутори], научну и спортску сарадњу са нама“ и да ће њихове иницијативе у том правцу бити „у складу са њиховом данашњом спољном политиком и непосредним политичким циљевима према Југославији“.¹¹

Први месеци 1954. показали су совјетску намеру за обнављањем односа у области културе, „безусловну“ заинтересованост југословенских културних делатника за то питање, али и суздржаност државне администрације и став да ствари треба постепено мењати. Совјетско очекивање југословенске иницијативе (која је изостајала) и чињеница да у Москви одлука по „југословенском питању“ још није била донета (Комисија ЦК КПСС је од фебруара радила на припреми материјала), утицали су на то да током априла није било активности на културном плану.¹² Једини покушај у правцу успостављања контаката била је полузванично исказана жеља Д. Видића совјетским дипломатама на пријему у француској амбасади 12. априла, да се сретне са више совјетских званичника, међу којима је навео и министра културе Г. Ф. Александрова, начелника ВОКС-а А. И. Денисова и председника Академије наука (АН) СССР А. Н. Несмејанова. Међутим, високи совјетски службеници (осим Денисова), услед нејасне ситуације по југословенском питању, нису показали жељу за сусретом. У Министарству иностраних послова (МИП) СССР-а су сматрали да је могуће организовати сусрет Видића и Александрова, међутим совјетски министар је на питање о томе одговорио да он „тај сусрет не жели“.¹³

11 ДА МСП, ПА, 1954, ф. 86, дос. 21, 43967, Телеграм Д. Видића – ДСИП-у, 30. 3. 1954; Исто, ф. 87, дос. 6, 44456, Забелешка о разговорима на вечери у Амбасади ФНРЈ у Москви вођеним са Ваљковим и Зимјанином, на дан 29. марта 1954; *Југословенско-совјетски односи 1945–1956*, док. 286, стр. 649, 650.

12 ДА МСП, ПА, 1955, ф. 63, дос. 5, 18872, Културна и научна сарадња са источно-европским државама. Југославија–СССР.

13 Архив внешней политики Российской Федерации (АВПРФ), Ф. 06 (Секретриат В. М.

Током маја питања у вези са обновом културних веза разматрана су у неколико разговора. Амбасадор Видић је 8. маја куртоазно посетио начелника ВОКС-а Денисова. О југословенској „иницијативи“ за обнављање културних веза довољно говоре речи којим је окарактерисао циљ своје посете: „Са задатком да не покрећем конкретна питања и чујем његово мишљење.“ Денисов је истакао да „није задовољан што им се рад у Београду своди на Дом, и што су контакти само преко међународних сусрета“. „Настојао је да покаже да нема запрета сарадњи“ и истицао да „политички односи не треба да сметају размени“. Као „садашњи задатак“ означио је стварање „подесне атмосфере за успоставу културних односа“. Говорећи о потреби културне размене, под њом је подразумевао „заједничку израду филмова, заједничко извођење опера и позоришних комада итд.“ Молио је да се изда виза за „новог ВОКС-овца“, наводећи притом да „старог повлаче, јер им треба [...] човек који ће разумети нови курс и прилазити проблему по новоме“. Видићев закључак је био: „Постављају се еластично, желе да се пробију кроз мрежу полит. односа и искористе маневарски простор ВОКСА да би спровели свој план повезивања, популаризације код нас и збуњивања иностранства. Видљиво колико им стало до директне размене.“¹⁴

О разговору са Видићем – заправо о његовој иницијативи за оснивање „југословенског дома културе у Москви“ – Денисов је средином маја реферисао ЦК КПСС. Наводећи како је Видић, помињући ДСК у Београду, изразио жељу за оснивањем његовог пандана у совјетској престоници, Денисов је заузео изричито негативан став и изнео неочекиван предлог: „Имајући у виду несврсисходност отварања таквог пункта југословенске пропаганде у Москви и узимајући у обзир незнатан рад који обавља дом културе ВОКС у Београду међу локалним становништвом, Управа ВОКС моли да дозволите затварање дома културе ВОКС у Београду са опозивањем одатле његових радника.“ Предлагао је да се зграда ДСК и инвентар (библиотека и опрема за приказивање филмова) ставе на располагање совјетској амбасади, која би их даље користила. Наводио је да уместо директора ДСК, који није спадао у службенике совјетске амбасаде, ВОКС треба да „упути у Београд свог представника под дипломатском маском, као што се то ради у односу према свим капиталистичким земљама“. Иако је овај корак требало да значи наставак исте делатности под другим видом, ипак је формална „ликвидација“ ДСК представљала велики корак уназад и одузимала совјетској страни могућност

Молотова), Оп. 13, Д. 333, Л. 1, Справка М. Филатова, 14 октобра 1954; Опширније: А. Б. Едемский, *н. д.*, 219, 281–282.

14 ДА МСП, ПА, 1954, ф. 70, дос. 2, 17507, Информација за мај 1954; Исто, ф. 87, дос. 7, 45839, Телеграм Видића – ДСИП-у, 8. 5. 1954; Исто, ф. 88, дос. 1, 18111, Информација о односима Југославија – СССР.

за спровођење шире активности ове установе у случају поправљања односа са ФНРЈ. То је противречило дугорочним совјетским намерама за јачање пропагандног дејства средствима „културне дипломатије“. Према белешци на документу, у ЦК КПСС су – после доношења одлуке о поправљању односа са ФНРЈ крајем маја – решили да не прихвате овај предлог.¹⁵

Цело ово питање прати низ нејасноћа. Могуће да је неочекиван предлог Денисова о распуштању ДСК у Београду имао одређене везе са дејством кругова који су заузимали чвршћи став према ФНРЈ. Могуће је и да је био последица још увек нејасног става према ФНРЈ, што ће се изменити крајем маја доношењем тајне одлуке Президијума ЦК КПСС. Интересантно је да Видић уопште није помињао ово питање у телеграму који је упутио ДСИП-у, нити се оно помиње у другим материјалима Министарства. По начину на који је Видић приступао разговору, упадљиво је и да је овај предлог одударао од општег југословенског пасивног става. Све упућује на то да је Видић успутно, неформално, а можда и на сопствену иницијативу, поменуо ово питање, односно да се није радило о озбиљној намери југословенске стране. Можда је Видићев циљ било сондирање терена за овакву иницијативу или само да види совјетску реакцију на такав предлог. Упадљиво је и да југословенска страна – у периоду када је оптуживана да не ради на решавању совјетских предлога, а са своје стране не покреће иницијативе које би водиле побољшавању односа – совјетско одбијање за оснивање „југословенског дома културе“ у Москви није користила као противаргумент на совјетске оптужбе.

Битан разговор за даљи развој односа водили су 12. маја Алеш Беблер, Марко Ристић и председник Српске академије наука и уметности Александар Белић са Василијем Ваљковом. Како бележи Беблер, „политичка дискусија настала је поводом тога што је Ваљков потегнуо питање приказивања совјетских филмова у Југославији и тврдио да политика смета културну размену“. Совјетски амбасадор је рекао да су југословенске власти „помоћу притиска спречиле да се филм о руском балету приказује ученицима београдске балетске школе“, уз „лажну исприку да путују у Лондон“. У разговору се на политичке теме дискутовало прилично оштро, али „скроз у таквом тону да нико није имао разлога да буде увређен и да разговор прекине“. Југословени су стекли утисак да совјетски амбасадор „има директиву да допушта и прилично оштру критику и да избегава озбиљније свађе а са друге стране нема инструкцију да наговести позитивно решење било којег конкретног спорног питања и да не да иницијативу за решење таквих питања“. У околностима где се у пат позицији – оптерећеној великим питањима као што је Балкански пакт и атмосфером коју су медији готово свакодневно тровали – тешко нала-

15 РГАНИ, Ф. 5, Оп. 28, Д. 239, Л. 13, Председатель Правления ВОКС А. Денисов – ЦК КПСС, 18 мая 1954 г.

зио заједнички језик, а обе стране се чврсто држале својих гледишта, управо је култура послужила као поље на коме ће се направити одређен искорак. Враћајући се на крају разговора на питања културне размене, В. Ваљков је за предлог М. Ристића „да се договоримо о размени филмова, тако да се и југословенски приказују у СССР-у“, рекао да је прихватљив. То је била прва начелна сагласност за обнављање сарадње, и то не у било којој области, већ по питању „најважније уметности“ (В. И. Лењин).¹⁶ Југословени су били свесни да је совјетска страна изузетно заинтересована за то питање и да им је циљ био да „приказивањем својих филмова постигну популарисање СССР-а у југословенским масама“. Било им је јасно и да они квалитетом и бројем снимљених филмова не могу парирати СССР-у на том плану.¹⁷

За даљи помак на пољу културне сарадње била је неопходна промена боље у политичким односима две државе. Од средине године – после доношења тајне одлуке „о односима према Југославији“ Президијума ЦК КПСС од 31. маја – постепено је убрзано кретање ка обнови културних и других веза, а у јуну је отпочела и позната тајна преписка руководства две партије. У одлуци ЦК КПСС било је, између осталог, наведено да без обзира на то што су са совјетске стране предузети „одређени кораци“ према нормализацији дипломатских односа са ФНРЈ (који су били у оквиру односа „са капиталистичким државама“), треба истаћи: „У области економске сарадње, трговине, спортских и културних веза још су се сачувала ограничења, каквих нема за друге буржоаске државе, које имају дипломатске односе са нама.“ Наглашено је да ЦК КПСС сматра да „постоје извесни услови за поправљање односа између СССР-а и Југославије“ и да би „са тачке гледишта интереса Совјетског Савеза“ требало искористити ту могућност. У вези са тим ЦК је сматрао да је сврсисходно „предузети нове кораке за поправљање дипломатских, економских и културних међусобних односа са Југославијом, имајући у виду спречавање коначног прелаза Југославије у лагер империјализма, ширење могућности за јачање нашег утицаја на југословенски народ“.¹⁸

Почетком јуна Југословени су – полазећи од става да „Русима“ одговара „шира културна сарадња“, јер „ствара услове за свестранију активност у

16 ДА МСП, 1954, ф. 87, дос. 11, 46232, Забелешка о разговорима код совјетског амбасадора г. Ваљкова, Беблер, 12. 5. 1954; *Југословенско-совјетски односи 1945–1956*, док. 288, стр. 655–657.

17 ДА МСП, ПА, 1954, ф. 70, дос. 2, 17507, Информација за мај 1954.

18 *Југословенско-совјетски односи 1945–1956*, док. 289, стр. 658; *Встречи и переговори на высшем уровне руководителей СССР и Югославии в 1946–1980 гг. Том первый 1946–1964*, глав. ред. М. Милошевич, В. П. Тарасов, Н. Г. Томилина, Москва 2014, 580–582. Детаљније о дискусији у совјетском руководству поводом доношења поменуте одлуке, почетку и одвијању тајне преписке, као и о односима две државе до краја 1954. године: А. Б. Едемский, *н. д.*, 226–351; Lj. Dimić, *н. д.*, 157–164.

Југославији“ – сматрали да ће совјетска страна „и даље инсистирати да дође до културне сарадње а није искључено, с обзиром на предности које им она доноси, да и сами преузму иницијативу“. Наспрам тога, југословенска страна је остајала при гледишту да неће узети иницијативу и да ће сваки совјетски предлог „појединачно размотрити и заузети наш став“. Из ДСИП-а су јављали Амбасади да су у вези са ранијим „усменим договором“ набавили киноапаратуру и да је решено да се набави и „50 покретних столица за биоскопске приредбе“, као и да би све то требало да стигне у Москву током јула.¹⁹ Писаних трагова о мотивима за покретање ове иницијативе која је почивала на „усменом договору“ – за сада – нема. Може се (поуздано) претпоставити да је она дошла као контрамера на приказивање филмова од стране ДСК у Београду и са циљем да послужи – да искористимо речи Богдана Осолника из јануара 1955 – као „погодно средство за шире позивање људи и тумачење југословенске стварности“. Недостатак извора нас спречава да евентуално повежемо набављање ове опреме за приказивање филмова у Амбасади са неуспехом иницијативе за оснивање Дома југословенске културе у Москви. (Да ли је можда та опрема била за планирани „дом“ или нека врста „замене“?) У сваком случају, поменута опрема је стигла у Амбасаду, али никакво приказивање филмова у току 1954. није било организовано.²⁰

Упркос одлуци ЦК КПСС и томе што су на југословенској страни од половине јуна учавали позитивну промену совјетског држања, на пољу културне сарадње уследио је вишемесечни застој. Општи контекст за разматрање ових питања је био повољан и прављени су помаци у другим сферама, али

19 ДА МСП, Строго пов., 1954, ф. 2, дос. 3, Стр. пов. 324, Рафаел Табор – Амбасади ФНРЈ у Москви, 5. 6. 1954.

20 Извори из 1955. бацају нешто додатног светла на целу ствар. Б. Осолник се у јануару 1955. жалио на то да „нисмо у стању користити киноапаратуру за уску траку, коју сте нам послали, за приказивање филмова у нашој Амбасади, јер таквих филмова немамо“ и тражио да се пошаљу документарни филмови. Да су се на том плану ствари споро развијале потврђује и жалба амбасадора упућена средином 1955. из које се види да до тада „нису добили ниједан филм“. (Исто, ПА, 1955, ф. 65, дос. 6, 41046, Б. Осолник – ДСИП-у, 20. 1. 1955; Исто, 46894, Д. Видић – ДСИП-у, 20. 5. 1955.) Чини се да је цела ова „усмена“ иницијатива потекла из Амбасаде у Москви, а не из ДСИП-а. Изостанак овог питања из бројних анализа ДСИП-а у току 1954. и немаран однос од стране Министарства по питању слања филмова током 1954, па и 1955, говоре у прилог томе. Мада, могуће је и да је у ДСИП-у ова иницијатива према СССР-у разматрана само у уским круговима, како се за њу не би сазнало на Западу у периоду када су вођени преговори за решавање „тршћанског питања“ (таква опрезност би могла објаснити одсуство писаних трагова). Југословенска неактивност у наставку 1954. може се објаснити и тиме што у периоду побољшаног совјетског односа према ФНРЈ нису желели да инсистирају на питању које у Москви није благонаклоно дочекано. Будућа истраживања и појава нових докумената могли би да разјасне ово питање које до сада није помињано у историографији.

по питању културних односа све до септембра није било значајнијих дешавања. Да ли је совјетска страна – још увек – очекивала југословенску иницијативу или је то имало неке везе са променом службеника ВОКС-а, можда и са падом дипломатске активности током лета или са чекањем одговора на писмо Н. С. Хрушчова од 22. јуна – тешко је рећи. Било да је у питању један разлог или комбинација више чинилаца, тек у разговорима дипломата ова питања нису покретана.²¹ Југословени су крајем јуна – као и у претходном периоду – очекивали да ће совјетска страна ићи на ширу сарадњу у области културе, јер на тај начин „могу имати далеко више користи него од досадашње скупене и формалне нормализације“.²²

Иако је то у основи било тачно, на поновно покретање ових питања чекало се до сусрета југословенских и совјетских дипломата на вечери у совјетској амбасади 13. септембра. Када се повела реч о совјетским позоришним представама и филмовима, Ваљков је искористио прилику да предложи „приказивање низа совјетских филмова у Југославији“. Уопште, совјетски амбасадор је у разговору „инсистирао на убрзању културних односа, размени филмова, позоришта“. Југословени су се сложили да би ова питања било сврсисходно размотрити и да на њима треба постепено радити. Државни подсекретар за иностране послове Вељко Мићуновић је посебно истакао питање приказивања филмова – како совјетских у ФНРЈ, тако и југословенских у СССР-у. У овом сусрету који су југословенске дипломате окарактерисале као „први отворенији шири политички разговор са совјетским амбасадором у Југославији“, током узајамног пребацавања одређених ствари амбасадор Видић је поменуо објављивање другог издања књиге *Историјски материјализам*, у којој је југословенско руководство названо „фашистичком кликом Тито-Ранковић“. Совјетске дипломате су се nelaгодно осећале после ових речи и истицале су како се „са таквим писањем не слажу“ и да „не треба из тога извлачити закључке“.²³

Реферисање Ваљкова о овом сусрету изазвало је брзу реакцију у Москви – како по питању даљих мера за обнављање културних веза, тако и по пита-

21 Исто, 1954, ф. 88, дос. 1, 18111, Информација о односима Југославија СССР; Исто, 1955, ф. 63, дос. 5, 18872, Културна и научна сарадња са источно-европским државама. Југославија–СССР.

22 Исто, 1954, ф. 70, дос. 2, 17555, Неки нови моменти у тактици СССР-а и других ИБ земаља према Југославији, 25. 6. 1954.

23 РГАНИ, Ф. 5, Оп. 28, Д. 239, Л. 51–56, Из дневника Ваљкова В. А. – *Запись беседы о встрече на обеде в Посольстве 13 сентября 1954*; Архив Југославије (АЈ), фонд 837, Кабинет Председника Републике (КПР), I-5-b/99-1, Забелешка о разговорима државног подсекретара Вељка Мићуновића и амбасадора Видића код совјетског амбасадора г. Ваљкова на вечери 13. 9. 1954; *Југословенско-совјетски односи 1945–1956*, док. 297, 298, стр. 674–677, 678.

њу проблема насталог у вези са објављивањем поменутих књиге. Изложивши део разговора о обнављању културних веза, Ваљков је навео да је целисходно предузети следеће: 1) „да се у време преговора о закључењу трговинског споразума постигне договор са Југословенима о изнајмљивању совјетских филмова Југославији“; 2) да АН СССР и ВОКС позову у Москву „делегације научних и културних радника Југославије“; 3) да се скрене пажња издавачким кућама на „потребу да се у литератури која се појављује у СССР-у избегавају увредљиви изрази на рачун југословенских руководилаца“. Секретар ЦК КПСС-а М. А. Суслов и заменик министра иностраних послова А. А. Громико сматрали су да је целисходно да се ови предлози прихвате, посебно због тога што ће „у скоро време бити предузете додатне мере на развоју културних веза између СССР-а и Југославије“. На трагу предлога које је изнео Ваљков, они су израдили и предлог Одлуке ЦК КПСС-а „о мерама за обнављање културних веза између СССР-а и Југославије“, у коме су формулисале инструкције за даљу разраду и примену поменутих ставки. Урађен је и предлог упутства совјетском амбасадору, према коме је Ваљков требало да посети Мићуновића и саопшти му совјетску сагласност и спремност за отпочињање преговора о размени филмова.²⁴ Иако немамо директну потврду да ли је ЦК КПСС усвојио ову одлуку и упутство за амбасадора, совјетска страна је предузимала кораке који су у потпуности били на трагу поменутих предлога.

Из разговора опуномоћеног министра Д. Ђурића и саветника совјетске амбасаде Ф. Н. Грјазнова вођеног 21. септембра видело се совјетско настојање да „треба одлучније ићи даље“ у односима и успостављати сарадњу „на културном [...] и другим пољима“. Ђурић се слагао са овим, али је – ипак – указивао на то да је „за тако што потребна погодна атмосфера, која [...] са њихове [совјетске – прим. аутора] стране није још припремљена“. Наводио је како „пада у очи игнорисање Југославије у њиховој јавности, да се у штампи готово ништа не бележи о нама, да на њиховом музичком и позоришном репертоару нема наших дела, да тако исто стоји ствар у њиховој издавачкој делатности“. Истицао је како „за разлику од њих код нас ситуација сасвим друкчија, да се на репертоарима у свим областима нашег културног живота налазе стално и дела руских класичних и савремених аутора“. Настojeћи да ублажи такве оцене Грјазнов се користио „фразом да они поштују културна, уметничка и друга достигнућа свих народа па и наша“, и да је, примера ради, „Нушићева ’Госпођа министарка’ била и да ће опет бити на репертоару“.²⁵

24 Исто, док. 298, стр. 678–679.

25 РГАНИ, Ф. 5, Оп. 28, Д. 239, Л. 63–66, Из дневника Грјазнова Ф. Н, Запис беседе с зам. Заведующего Политическим отделом Госсекретариата по иностранным делам ФНРЮ Д. Джуричем, 21. 9. 1954; АЈ, КПР, I-5-b/99-1, Забелешка о разговору оп. министра Драгоја Ђурића са Грјазановом, саветником совјетске амбасаде, на дан 21. септембра 1954; А. Б. Едемский, *н. д.*, 303.

Крајем септембра, на трагу југословенских примедби у вези са појавом уџбеника *Историјски материјализам* и сугестија амбасадора Ваљкова, совјетско руководство је решило да цео тај случај искористи за отворену демонстрацију добре воље према ФНРЈ. Хрушчов је настојао на томе да Президијум 23. септембра усвоји одлуку „О грубој грешци, дозвољеној у другом издању књиге 'Историјски материјализам'“. У њој је констатовано да су се у књизи налазиле „формулације, које су могле да нанесу штету нашим односима са Југославијом“ и одлучено је да се „партијско-административним мерама“ казне руководство издавачке куће „Госполитиздат“ и аутори. Дистрибуција тиража је била заустављена и донета је одлука да се у преостале књиге „унесу неопходне исправке“. Копију ове одлуке, заједно са пропратним писмом, Хрушчов је 27. септембра упутио југословенском председнику. Хрушчов је цео случај окарактерисао као „грубу грешку“ и изразио наду да ће југословенско руководство то „правилно разумети“.²⁶

Од краја септембра и одлуке о поменутој књизи, у последња три месеца 1954. направљени су крупни помаци на плану успостављања културних веза. Совјетски амбасадор се у разговору вођеном 1. октобра са Беблером позвао на Мићуновићеве речи о размени филмова и изјавио да је Министарство културе (МК) СССР-а спремно да отпочне преговоре о овим питањима. Саопштио је да ће за вођење преговора у ФНРЈ доћи начелник „Совекспортфилма“ П. Н. Зимин, и да совјетску страну интересују југословенски „документарни као и уметнички филмови као на пример 'Весна'“. Беблер се сагласио са оценом да „позитивно решавање тог питања“ представља „заједнички интерес“. Југословенски дипломата је изјавио да што се политичког аспекта тиче, питање може да се сматра решеним, али да му треба неколико дана за „прецизирање тог питања са одговарајућим југословенским организацијама“. Ваљков је током разговора навео да сматра како би било „сврсисходно обновити културне везе и по другим линијама“. Заменик К. Поповића се сагласио са тиме, додајући да би они „са великим задовољством погледали [...] и слушали овде, у Југославији, добре совјетске уметнике“.²⁷

О томе да је дошло до позитивног развоја у односима две државе, односно да су „ствари кренуле“, сложили су се Ј. Б. Тито и В. А. Ваљков 11. октобра. На почетку и на крају разговора поменута су и питања обнављања културних односа. Говорећи о помаку у односима, Ваљков је поменуо „успе-

26 Исто, 301–302.

27 РГАНИ, Ф. 5, Оп. 28, Д. 239, Л. 89–90, *Из дневника Ваљкова В. А.* – Запис с беседы с зам. Госсекретаря по иностранным делам А. Беблером 1 октября 1954 г.; АЈ, КПР, I-5-b/99-1, Забелешка о разговору државног подсекретара др Беблера са г. Ваљковым, совјетским амбасадором, на дан 1. октобра 1954; ДА МСП, ПА, 1954, ф. 88, дос. 10, 412844, Телеграм Цицмила – Амбасади ФНРЈ – Москва, 1. 10. 1954.

шно завршене економске разговоре и *прве контакте у вези с културном разменом, нарочито у погледу филмова* [истакли аутори]²⁸. Совјетски амбасадор је изјавио да треба ићи „на што шире односе, на што чешће посете које би требало да се протегну на сва подручја“. На крају разговора југословенски председник и совјетски амбасадор су поново говорили о „убрзавању развијања културних и спортских односа између две земље“.²⁸ Односи на културном пољу су наставили убрзано да се крећу, па је тако 12. октобра Беблер саопштио Ваљкову позитивну одлуку у вези са преговорима за размену филмова.²⁹ Савез совјетских књижевника (ССК) обавестио је 18. октобра СКЊЈ о одржавању Свесавезног конгреса совјетских књижевника и – „рачунајући да ће такав сусрет на Конгресу бити узајамно користан“ – позвао два југословенска писца да присуствују. Захваљујући на позиву, генерални секретар СКЊЈ А. Вучо је 6. новембра одговорио да ће као југословенски делегати Конгресу присуствовати Марин Франичевић и Добрица Ћосић.³⁰

Извештавајући 21. октобра министра иностраних послова В. М. Молотова о развоју југословенско-совјетских односа последњих месеци, начелник IV Европског одељења МИП СССР-а М. В. Зимјањин је сугерисао да Југословенима у најскорије време треба предложити низ мера на плану културне сарадње, између осталог размену „крупних уметничких колектива – позоришних, хорских, кореографских, а такође појединачних извођача“, као и размену културних делегација и уметничких изложби.³¹ Совјетска тежња да се убрза обнављање културне сарадње дошла је до изражаја крајем октобра 1954. у разговору који су водили министар културе Г. Ф. Александров и Д. Видић. Југословенски амбасадор је покренуо иницијативу за овај сусрет још средином априла, али је тада Александров одбио да га прими. У измењеним политичким околностима, Александров је 28. октобра навео да су му „тек сад предали“ Видићеву „молбу за посету“ и да га је он „одмах примио“. Сусрет совјетског министра и југословенског амбасадора протекао је у одличној атмосфери. Александров је говорио о „нужди да се направе први кораци“ на пољу културне сарадње и изнео низ конкретних предлога за обнову веза.

28 АЈ, КПР, I-3-a/101-2, Забелешка о разговору Ј. Б. Тита са совјетским амбасадором В. Ваљковым, 11. 10. 1954; *Југословенско-совјетски односи 1945–1956*, док. 302, стр. 686, 688.

29 АЈ, КПР, I-5-b/99-1, Забелешка о разговору државног подсекретара др Беблера са совјетским амбасадором г. Ваљковым, на дан 12. октобра 1954.

30 АЈ, фонд 498, Савез књижевника Југославије, фасцикла 41, Секретарь Правления Союза Советских писателей СССР – Союзу писателей Югославии, 19. 10. 1954; Российский государственный архив литературы и искусства (РГАЛИ), Ф. 631 (Союз писателей СССР), Оп. 26, Д. 3581, Л. 2, А. Вучо – Б. Пољевоју, 6. 11. 1954.

31 АВП РФ, Ф. 021 (Секретариат В. А. Зорина), Оп. 8а, П. 11, Д. 184, Л. 21, М. Зимянин – В. Молотову, 21 октобра 1954 г.

Предлагао је да се отпочне са „прештампавањем ранијих и издавањем нових књига совјетских писаца у Југославији“, и са „превођењем и штампањем југословенске марксистичке, научне и уметничке литературе на руском“. Рекао је да ће у вези са последњим „одмах издати потребна упутства“ и тражио југословенске „сугестије за превод“, као и да се нада да ће Југословени предузети одређене мере за објављивање књига совјетских аутора. Предлагао је и размену уметничких и других изложби, као и „отпочињање узајамног позивања уметника“. Један од предлога односио се на купопродају филмова, за коју је истакао да је значајна „за масовно упознавање о једној и другој земљи“. Југословенски амбасадор је истицао како је „раније отсуствовала повољна атмосфера с обзиром на антијугословенску пропаганду, посебно емиграната“, „сагласио се у принципу“ са изнетим предлозима и посебно „поздравио идеју штампања југословенских писаца, марксиста и других на руски“.³²

Крајем октобра у Београд је стигао представник Совекспортфилма Зимин, а 1. новембра су почели преговори о размени филмова.³³ Уследила је и јавна потврда промене политике Москве према ФНРЈ у говору који је заменик председника Савета министара СССР-а М. З. Сабуров одржао 6. новембра на свечаном заседању Московског савета посвећеном годишњици Октобарске револуције. Наводећи како су се „у последње време односи наше земље с Југославијом [...] побољшали“, Сабуров је поменуо и како су „предузети [...] кораци у обнови трговине и *организацији веза по питањима културе* [истакли аутори] и другим питањима“.³⁴ Позитиван развој догађаја видео се по доброј атмосфери и разговорима вођеним на пријему, који је поводом боравка совјетских шахиста у Београду организовао совјетски амбасадор 15. новембра. Ваљков је Ђурићу „у два-три маха напомињао о врло широким могућностима културне сарадње“, са чиме се југословенски дипломата саглашавао. Совјетски амбасадор је у току пријема „узгред набацио“ и совјетски интерес да „поново добију 'Међународну књигу' у Београду“. Отварање оваквог „пункта“ совјетске пропаганде у датом тренутку није било прихватљиво за југословенску страну. „На ово му нисам ништа одговорио“ – прибележио је у извештају Д. Ђурић.³⁵

32 АЈ, КПР, I-5-b/99-1, Забелешка о разговору амбасадора ФНРЈ у Москви Д. Видића с Александровим, министром културе СССР на дан 28. октобра 1954; *Југословенско-совјетски односи 1945–1956*, док. 304, стр. 690–691.

33 ДА МСП, ПА, 1954, ф. 87, дос. 11, 414411, Забелешка о разговору Драгоја Ђурића са Старцовим, саветником совјетске амбасаде, на дан 29. октобра; Исто, ф. 88, дос. 10, 416084, Забелешка поводом разговора „Сов.експорт филма“ Зимина и претставника Југословенских филмских предузећа о размени и куповини филмова.

34 *Југословенско-совјетски односи 1945–1956*, док. 305, стр. 692; *А. Б. Едемский, н. д.*, 317–322.

35 ДА МСП, ПА, 1954, ф. 87, досије 11, 415325, Забелешка опун. министра Драгоја Ђу-

На плану успостављања културних веза током децембра су доминирала два питања – преговори о размени филмова и учешћу југословенских писаца на Конгресу совјетских књижевника. Осим овога, са совјетске стране су предлагали посету југословенске културне делегације СССР-у, што Југословени нису прихватили. Д. Видић је почетком месеца јављао да му је „на пријему код Финаца“ А. Денисов саопштио да се они „спремају да позову једну културну делегацију из Југославије и интересовао се кад би било најзгодније и преко кога“. Денисов је поменуо и како би желео да југословенски књижевници који долазе на Конгрес у Москву „у дому ВОКСА одрже неко предавање о југословенској литератури“. Сугерисао је и како би „истакнути југословенски културни радници могли у Београду у њиховом Дому културе иступати по разним питањима, или узети учешћа у заједничком обележавању неких важних датума или личности од заједничког интереса“. Са Видићевом примедбом да „треба ићи постепено“ Денисов се сложио, додајући да би „једна општа делегација била најбољи почетак“. Југословенски амбасадор је по питању културне делегације упутио начелника ВОКС-а на М. Ристића, кога су по сва три питања консултовали и у ДСИП-у. Председник Комисије за културне везе са иностранством се – према коментарима написаним на телеграму – сагласио са тим да југословенски књижевници одрже предавање у Москви, али је био против тога да се прихвате остале две ствари: упућивање културне делегације у СССР и учешће југословенских културних делатника на манифестацијама које организује ДСК у Београду.³⁶

Што се тиче филма, преговори који су почели 1. новембра одвијали су се споро и тешко, а у децембру је постојала опасност и да не дође до потписивања уговора. Различити ставови две стране су довели до застоја у преговорима. Од три основна питања у преговорима – „пропорција у куповини филмова, цене и начин избора“ – само је питање „слободног избора“ при куповини лако решено. Пропорције су биле предмет „дужег натезања“ – совјетска страна је полазила од предлога 5 : 1, југословенска од 1 : 1. Д. Ђурић је објашњавао совјетску намеру: „Хтели би да што више њихових филмова дође у нашу земљу. Зато су у прво време инсистирали на пропорцији 5:1 и беже од размене без унапред фиксиране и обавезне пропорције из бојазни да би наши увозници купили можда само 3–4 совјетска филма.“ Наспрам овога, циљ југословенских преговарача је био да се „омогући што повољнији однос размене, тј. да се што већи број домаћих филмова замени за што мањи број совјетских“. Овакав приступ је имао двојако оправдање: „Омогућавао се извоз што већег броја наших филмова у СССР и умањивала појединачна вредност сваког

рића о разговорима на коктелу код совјетског амбасадора Ваљкова на дан 15. новембра 1954.

изабраног совјетског филма, чиме би се дошло на повољније услове набавке иностраних филмова него што је то случај при откупљивању страних филмова другог порекла и створили разлози и преседан да се при преговорима и са другим земљама оствари повољнија откупна цена.“ На крају је договорено да ФНРЈ увезе 12 совјетских, а извезе четири југословенска филма.

Што се тиче цена, Зимин је у једном тренутку „притешњен солидним аргументима“ југословенских преговарача „у начелу прихватио“ да један југословенски филм кошта 12.000–15.000 долара, а један совјетски од 1.200 до 1.800 долара (Југословени су наводили да су то цене које „углавном одговарају ценама једних и других филмова у Западним земљама“). Када је постигнут договор и о томе, чинило се да су основна питања решена. Међутим, онда је Зимин „поставио питање једне и друге робе и затражио накнаду од 35.000 долара“. У даљем току преговора она је постепено спуштана, али су Југословени чврсто стајали на становишту „пуне компензације без икаквих доларских накнада“. Аргумент југословенске стране је био да је „број биоскопа у СССР-у око 30 пута већи него у Југославији“, да су „цене улазница 4–5 пута скупље а број посетилаца знатно већи“ и да договорена пропорција и цене одговарају обема странама: „И ми а Руси знатно више били би на добитку.“

На југословенској страни су сматрали да су њихови преговарачи „солидно водили преговоре, служећи се озбиљним аргументима и без икаквог уцењивања или настојања да повољну политичку климу искористе у трговачке сврхе“. Наспрам овога, када је дошло до застоја Југословени су примећивали да „Зимин избегава разговоре са нашим филмским претставницима а Совјетска амбасада настоји да дипломатским путем изнуди притисак на наша предузећа под изговором да би прихватање споразума каквог ми желимо био преседан за њих“.³⁷ Политички фактори су својим мешањем у преговоре настојали да отклоне застоје до којих је долазило. Амбасадор Ваљков се већ 7. новембра, на пријему поводом годишњице Октобарске револуције, жалио Едварду Кардељу да се преговори споро одвијају и критички говорио о приступу југословенских преговарача.³⁸ Совјетске дипломате су у току новембра „интервенисали пар пута дипломатском линијом (преко друга Ђурића)“, а оваква активност је настављена и у децембру.³⁹ Ваљков је 10. децембра на

37 Исто, ф. 88, дос. 10, 416084, Забелешка поводом разговора „Сов.експорт филма“ Зимина и претставника Југословенских филмских предузећа о размени и куповини филмова; АЈ, КПР, I-5-b/99-1, Забелешка о разговору опуномоћеног министра Драгоја Ђурића са Старцевом, саветником совјетске амбасаде, на дан 20. новембра 1954; АЈ, фонд 405, Савет за кинематографију Савезне привредне коморе, ф. 16, Генерални секретар Удружења филмских произвођача Јован Ружић – Правном савету ДСИП-а, 21. 3. 1955.

38 РГАНИ, Ф. 5, Оп. 28, Д. 239, Л. 123–124, Из дневника Ваљкова В. А. – Запис беседы с зам. председателя исполнительного Вече Э. Карделем, 7 ноября 1954.

39 АЈ, КПР, I-5-b/99-1, Забелешка о разговору опуномоћеног министра Драгоја Ђурића са

вечери код Беблера „уграбио [...] један моменат“ – како бележи државни подсекретар за иностране послове ФНРЈ – „да ми не само каже да ме много моли да се побринем за преговоре о размени филмова који су запели, а била би *политичка штета ако не успеју* [истакли аутори]“.⁴⁰

Осим настојања да утичу на југословенску страну, совјетски политички фактори су деловали и на умекшавање ставова МК СССР-а. За министра културе Александрова је било „неприхватљиво“ потписивање уговора о размени 12 совјетских за четири југословенска филма „без било какве доплате“. Они су у овоме, као што смо помињали, видели „опасан преседан“ који би имао „негативан утицај на приказивање совјетских филмова у иностранству“. Због овога је МК СССР-а заузео став да би се уместо овога могла вршити „безвалутна размена филмова“ према којој би се један совјетски филм мењао за један југословенски, „без било каквих доплата“. У ЦК КПСС су сматрали да је такав приступ супротан совјетској намери о приказивању што већег броја филмова у ФНРЈ. Указивали су на то да треба имати у виду да се у ФНРЈ „производи незнатна количина филмова“ који немају високе уметничке квалитете и да се због тога не може рачунати са набавком већег броја југословенских филмова. Полазећи од тога, наводили су да договарањем размене филмова у односу 1 : 1 „ми ограничавамо за себе могућност широког продора совјетских филмова на екране Југославије, што противречи нашим интересима“. Скретали су пажњу и на то да при размени филмова у односу 1 : 3 СССР неће имати материјалне губитке, јер се филмови снимљени током претходних година продају „значајно јефтиније од премијерних“. Како је у „периоду дугог одсуства размене филмова“ снимљен велики број филмова који „нису познати југословенском гледаоцу“, у уговору се могло сагласити са разменом „једног југословенског филма за три совјетска из броја раније приказаних“, односно 1 : 1 када су у питању премијерни филмови. Министарство културе је прихватило овакво гледиште ЦК КПСС и предложило на одобрење Президијуму ЦК КПСС да се совјетски филмови приказани до 1. јануара 1955. мењају у односу 3 : 1, а филмови снимљени у току 1955. по формули „за 2 совјетска филма – 1 југословенски филм“.⁴¹

Старцевом, саветником совјетске амбасаде, на дан 20. новембра 1954; ДА МСП, ПА, 1954, ф. 88, дос. 10, 416084, Забелешка поводом разговора „Сов.експорт филма“ Зимина и претставника Југословенских филмских предузећа о размени и куповини филмова.

40 Исто, ф. 87, дос. 11, 416535, Забелешка о разговору државног подсекретара Алеша Беблера са совјетским амбасадором г. Ваљковим на вечери код друга Беблера, 10. 12. 1954.

41 РГАНИ, Ф. 5, Оп. 17, Д. 502, Л. 160, Министр културе СССР Г. Александров – в ЦК КПСС, Суслову М. А, 25 новбља 1954 года; Исто, Л. 161, Проект телеграммы Г. Александрова – Ваљкову и Зимину; Исто, Л. 162, А. Румянцев и И. Виноградов – ЦК КПСС;

Интервенције совјетских дипломата у ФНРЈ и сугестије ЦК КПСС дате МК СССР-а омогућиле су постизање компромисног решења и 29. децембра 1954. потписан је Уговор између „Совекспортфилма“ и „Југославија филма“. Уговор је предвидео да „Југославија филм“ до 31. децембра 1955. откупи „по свом сопственом избору“ 12 совјетских филмова (два црно-бела и 10 у боји) од „Совекспортфилма“, који је – са своје стране – у истом периоду требало да откупи „четири црно-бела дугометражна играна филма југословенске производње“. Осим овога, „Југославија филм“ је требало да доплати 8.000 долара у динарској противвредности. Уговор је предвиђао и размену „краткометражних филмова (документарни, научно-просветни или цртани)“ која би се вршила „путем слободног избора“ и то за пет југословенских црно-белих – пет совјетских црно-белих филмова, и за 10 југословенских црно-белих – пет совјетских у боји (укупно, 10 совјетских за 15 југословенских). Југословенски компромис за потписивање уговора се састојао у прихватању плаћања компензације од 8.000 долара. Упркос томе, Југословени су сматрали да је „Споразум повољан за нас“. Компромис совјетске стране се огледао у значајно смањеној вредности компензације од првобитно предложених 35.000 долара.⁴² Изгледа да је током преговора за закључивање Уговора направљен и први корак у његовој реализацији – свега два дана по потписивању, 31. децембра 1954. поручен је совјетски филм *Садко*.⁴³ Овај филм – „уствари једна поетична филмска бајка“, како га је најављивао НИН – приказиван је још крајем 1953. у ДСК, а био је и први совјетски филм који је после југословенско-совјетског сукоба приказан у југословенским биоскопима – 28. фебруара 1955.⁴⁴ Само у првој години приказивања видело га је 800.000 гледалаца.⁴⁵

Исто, Л. 163, А. Румянцев и И. Виноградов – в ЦК КПСС, 10 децембра 1954 г; Исто, Ф. 3 (Политбюро ЦК КПСС), Оп. 10, Д. 119, Л. 17, Протокол № 99 заседания Президиума ЦК КПСС от 20 декабря 1954 г.

- 42 ДА МСП, ПА, 1954, ф. 88, дос. 10, 416084, Телеграм Цицила – Амбасади ФНРЈ – Москва, 30. 12. 1954; АЈ, 405–16, Уговор између предузећа за увоз, извоз и расподелу филмова „Југославија филма“ и Савезног удружења за извоз и увоз филмова „Совекспорт-Филма“, 29. 12. 1954; Исто, Договор между организацией по импорту, экспорту и прокату кинофильмов „Югославия-фильм“ и Всесоюзным кино объединением по экспорту и импорту кинофильмов „Совэкспортфильм“, 29. 12. 1954; Исто, Генерални секретар Удружења филмских произвођача Јован Ружић – Правном савету ДСИП-а, 21. 3. 1955.
- 43 АЈ, 405–35, Преглед извршења уговора о размени филмова са источно-европским земљама на дан 17. јануара 1956.
- 44 ДА МСП, ПА, 1955, ф. 63, досије 4, 18025, Информативни преглед. Југославија–СССР, после оставке Маљенкова, 25. 4. 1955; Исто, ф. 65, досије 11, 42819, Телеграм Цицила – Амбасади ФНРЈ – Москва, 2. 3. 1955; »Сатко« совјетски филм који ћемо ускоро гледати...“, НИН, 27. 2. 1955, 16.
- 45 АЈ, 405–42, Директор Агенције за увоз и извоз филмова Југославија филм Р. Дражовић – Савету за филм, 12. 5. 1959.

Други догађај који је обележио децембар 1954. било је учешће Марина Франичевића и Добрице Ћосића на Другом свесавезном конгресу совјетских књижевника. Иако почетак њиховог боравка у Москви није био обећавајући – држали су се наглашено затворено и званично, како због предубеђења са којима су пошли на пут, тако и због пропуста домаћина у првим данима њиховог боравка – испоставило се да је њихов пут у СССР имао огroman значај за пуну обнову културних веза и шире посматрано за поправљање атмосфере у односима две државе. „Културни програм“ организован ван конгресних дешавања (посете позоришним представама, музејима и изложбама), указана пажња од стране руководиоца ССК, сусрети са књижевником Леонидом Леоновом, отвореније дискусије и критички тонови који су се могли чути на Конгресу – све то је изазвало промену у њиховом држању. После отвореног разговора који је Ћосић водио 19. децембра са пратиоцем Идом Марковном Литваковом, у коме се пожалио да су Франичевић и он за све на Конгресу „само ’прогресивни демократски писци““ (те речи је изговорио са „извесним презрењем“), додајући: „Па ви још ниједном нисте нас назвали ’друже’ (таваришћ), него све заобилазите око те речи као око врелог котла само да га не дотакнете. А ми смо комунисти. Разумете – комунисти. И ја хоћу вама да кажем ’другови’, и ја се поносим пре свега тиме што сам ја комуниста и што сам допутовао из земље која хоће да гради социјализам“; као и забринутости коју су југословенски књижевници изражавали поводом тога у који „лагер“ ће их Николај Семјонович Тихонов „убројати“ у најављеном реферату о иностраној књижевности – совјетска страна је предузела одговарајуће кораке. Позитивне речи Тихонова о књижевности југословенских народа у реферату, и то што је она поменута „крајње срећно“ између Пољске и Кине изазвале су одушевљену реакцију Ћосића и Франичевића и послужиле као катализатор даљих контаката. Била је то преломна тачка која је утицала на стварање одличне атмосфере која се до краја боравка југословенских књижевника стално поправљала. Непосредна последица Тихоновљевог иступања била је сагласност Франичевића да говори на Конгресу, али и позив руководству ССК на „другарску вечеру“ у југословенској Амбасади.

После консултација у апарату ЦК КПСС, главни руководиоци ССК, четири секретара Управе – Сурков, Симонов, Леонов и Пољевој – посетили су Амбасаду. Иако је при дочеку била наглашена љубазност, он је – према њиховом сведочанству – био званичан. Међутим, то се у потпуности променило „за столом“: „Здравице за пријатељство наших народа, за обнављање некадашњих веза, за то да се једни другима обраћамо не са ’господо’, него ’другови’, прихватане су од свих врло топло.“ Амбасадор Видић је у току вечере „показао најживље интересовање за обнову културних веза“. Секретарима ССК је предочено да током „година затегнутих односа“ совјетске књиге нису повлачене из библиотека, да је совјетска књижевност, иако у ограниче-

ним тиражима, објављивана, да су у позориштима „игране руске позоришне представе“. Током вечере Ћосић је у пориву отворености (мада секретари ССК нису искључивали да је то можда била „унапред промишљена намера“), рекао да Франичевић и он нису само писци који су дошли на Конгрес, већ су и „мисија добре воље“ која има за циљ да сазна „колико искрено совјетски људи мисле о зближавању и о обнови добрих односа“. На питање шта је показала мисија добре воље, Ћосић је одговорио да су „нас свуда дочекивали као другове“ и да је Конгрес „нама много показао, врло много“. Важно је да је пријему присуствовао и потпредседник Савезног извршног већа ФНРЈ Мијалко Тодоровић, који је као вођа југословенске трговинске делегације водио преговоре у Москви. По срдочној атмосфери за време вечере могуће је да је ова посета била својеврсна увертира за изненадан долазак готово читавог совјетског руководства у југословенску Амбасаду неколико дана касније, 27. децембра, и политичке разговоре које су том приликом водили са М. Тодоровићем и Д. Видићем.

Извори показују како је током боравка југословенских књижевника у Москви политичка компонента у разговорима постепено добијала све већи значај. Обе стране су настојале да избегну спорна питања. Добрица Ћосић је једном приликом изјавио: „Међу нама је још много нерашчишћеног. И ми не треба да решавамо то. Оставимо то политичарима. Ми смо допутовали и тиме показали своју добру вољу.“ Амбасадор Видић је на помен књига које су за време сукоба објављиване на обе стране „предложио да испију за то да се ускоро све то заборави“. Совјетски писци су изјављивали: „По могућности што прије заборавити што је било међу нама, јер су ионако уклоњени ’они који су за то криви‘“. Истицали су како је „заједничког – значајно више, него онога што раздваја“. Коментаришући разговоре на пријему у Кремљу последњег дана Конгреса, Ћосић је поменуо како је „више од свега оставила утисак ’широка’ спремност наших другова да ’пређу преко узајамно нанесених увреда’ и како писци ’ипак’ могу много да ураде у тој ствари“.

Током боравка у СССР-у југословенски књижевници су са совјетским представницима разматрали низ конкретних питања у вези са обновом културних веза – објављивању антологије југословенске поезије, превеђењу дела југословенских књижевника на руски, информисању совјетске јавности о културном животу у ФНРЈ и о новој југословенској књижевности. Ћосић се у Москви и Лењинграду интересовао и за могућност добијања копија „стarih српских рукописа и књига“. Договорена је и размена књижевних часописа и најзначајнијих књига између савеза књижевника две државе.⁴⁶ Боравак деле-

46 О учешћу југословенских књижевника на Другом свесавезном конгресу совјетских књижевника, са детаљно наведеним изворима и литературом, опширније: А. В. Edemski, M. N. Ninković, *n. d.*, 195–197, 202–210.

гације југословенских писаца на Конгресу и разговори са Ћосићем и Франичевићем, помогли су руководству ССК да формулише низ предлога за развој културних веза са ФНРЈ. Ти предлози су били упућени совјетском руководству већ 6. јануара 1955. А. Сурков и Б. Пољевој су истицали важности следећих ствари: 1) „Појачати одмах културне везе између таквих организација као што су књижевници, сликари, уметници, а можда и путем ВОКС-а као целине“; 2) уважити молбу делегације дату током „посета књижевних музеја“ да добију фотокопије старих издања књига уништених у Народној библиотеци 1941; 3) хитно „издати у једном од обимних часописа једно од највреднијих нових дела било ког југословенског аутора, објавити чланак о новој југословенској литератури и објавити једну-две од најдоличнијих књига“. Међу осталим предлозима налазили су се и обнављање извођења представе „Госпођа министарка“ која је „својевремено са успехом играна у Москви“ и постављање „једне од нових позоришних представа“. Такође, поменуто је приказивање „на совјетским екранима једног југословенског филма, ако се међу њима нађу ваљани и долични“.⁴⁷ Реакција совјетског руководства на наведене предлоге била је позитивна и брза, што је допринело значајном ширењу сарадње у области културе између ФНРЈ и СССР-а у току 1955. године.⁴⁸

Andrey Borisovich Edemskiy
Momir N. Ninković

*Restoration of cultural cooperation between Yugoslavia
and the Soviet Union in 1954*

Summary

The process of restoring cultural ties between the FPRY and the USSR during 1954 was due to the state of political relations between both states. The change in Soviet approaches to the FPRY after the decision of the Presidium CC CPSU on May 31 was a precondition for successful moving towards the resumption of cultural cooperation, which, after a series of positive Soviet signals had been sent to the Yugoslav side at the end of September 1954, followed by further acceleration of contacts in the following three months. The Soviet side intended to resume cooperation and, using the tools of cultural diplomacy, „to popularize the USSR in the Yugoslav masses“ in order to prevent the „final transition of Yugoslavia to the camp of imperialism“ and strengthen Soviet influence in the FPRY. In this sense, the demonstration of Soviet films in Yugoslavia was of particular importance for the USSR.. It is in this area the most significant results were achieved. At the very end of 1954, the bilateral agreement on the exchange of films was signed. The participation of the delegation of the Union of writers of Yugoslavia at the Second Congress of Soviet writers

47 РГАЛИ, Ф. 631, Оп. 26, Д. 3582, Л. 4–5, Сурков А. А. и Полевой Б. Н. – в ЦК КПСС, 6. 1. 1955.

48 Опширније: А. В. Edemski, М. N. Ninković, *n. d.*, 211–214.

had serious impact on the resumption of literary ties, and cultural exchanges in general, therefore created conditions for expanding cooperation during 1955. Moreover, this visit had an impact on the improvement of general „atmosphere“ in interstate relations as well.

*Андреј Борисович Эдемскиј
Момир Н. Нинковић*

*Возобновление культурного сотрудничества Югославии
и Советского Союза в 1954 году*

Резюме

Процесс восстановления культурных связей между ФНР Югославией и СССР-ом в 1954 году был обусловлен положением дел в политических отношениях двух стран. Изменение позиции Советского Союза в отношении ФНРЮ после решения ЦК КПСС от 31 мая стало предпосылкой для успешного продвижения к возобновлению сотрудничества, которое после позитивных советских сигналов, отправленных в конце сентября, еще более ускорило в последние три месяца 1954 года. Целью советской стороны было возобновить сотрудничество и через средства культурной дипломатии осуществлять «популяризацию СССР в югославских массах» с целью предотвращения «окончательного перехода Югославии в лагерь империализма» и усиления советского влияния в ФНРЮ. В этом отношении советские фильмы имели особое значение для СССР. В этом отношении наиболее значимые результаты были достигнуты благодаря подписанию соглашения об обмене фильмами в конце года. Участие югославских писателей во Втором Всесоюзном съезде советских писателей оказало влияние на возобновление литературных и культурных связей и создало предпосылки для расширения сотрудничества в течение 1955 года. Кроме того, их пребывание в Москве также повлияло на улучшение «атмосферы» в отношениях между двумя странами.